

לכבוד שבת קדש – פרשת ויצא תש"ף

זוהב הארץ ההיא טוב – זו תלמודה של א"י

דף שבועי לעיסוק בסוגיות ארץ ישראליות – נכתב ע"י חגי צמיר

עגלות הרמזות במספרן של האימהות. שש האימהות שהן הבסיס והיסוד של עם ישראל נושאות את המשכן. הדבר בולט עוד יותר בכסא שלמה. התנ"ך אומר לנו מפורשות וישב שלמה על-כסא ה' (דברי הימים א כט:כג). כסא שלמה הוא כסא ה', ולכסא זה עולים בשש מדרגות הרמזות המספרן של אימהות האומה.

אז לאן נעלמו בלהה וזילפה כך שנשארו רק ארבע אימהות. אין לנו על כך תשובה ברורה. אך ניתן להציע שהדבר קשור למעמדן של בלהה וזילפה. רחל ולאה הן הגבירות, בלהה וזילפה הן השפחות שניתנו על ידי לבן לבנותיו. כאשר יעקב עמד לפגוש את עשו כתוב ויחץ את-הילדים על לאה ועל רחל ועל שתי השפחות: וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשנה ואת לאה וילדיה אחרנים ואת רחל ואת יוסף אחרנים: בלהה וזילפה אפילו לא מזכרות בשמן. לעומת זאת אצל יוסף כתוב יוסף בן שבע עשרה שנה היה רעה את אחיו בצאן והוא נזר את בני בלקה ואת בני זלפה נשי אביו כלומר בלהה וזילפה אינן נחשבות שפחות אלא נשים.

הרמב"ן במקום עמד על הבחנה מעניינת. וטעם נשי אביו - כי נשיו היו שלקחם לנשים, ולא יקרא אותם הכתוב שפחות רק בהיותם עם רחל ולאה שהן גבירות להן. וכן וישם את השפחות ואת ילדיהן (לעיל לג ב), לומר כי בעבור היותן שפחות לרחל ולאה שם אותן לפניהן.

כאן עולה שאלה נוספת. מצות אביו יצחק היתה לקחת אשה מבנות לבן. כיצד אם כן לקח יעקב את בלהה וזילפה לנשים שהרי אינן בנות לבן. עיון בפסוקים מגלה כי כאשר לבן ויעקב נפרדו וכתרו ברית אמר לבן אם-תענה את בנותי ואם תקח נשים על-בנותי. המדרש אומר על הפסוק אם תענה את בנותי. אלו האמהות: ואם תקח נשים על בנותי. אלו האמהות: (פסיקתא זוטרתא בראשית פרשת ויצא פרק לא סימן נ). נראה מלשון המדרש שכוונתו לכל ארבע נשותיו של יעקב. במקום אחר מופיע אם תענה את בנותי. אלו רחל ולאה הגבירות: ... על בנותי. אלו האמהות בלהה וזלפה, דא"ר ארבעתן בנותיו היו, רחל ולאה מגבירות, ובלהה וזלפה מפלגש (שכל טוב בראשית ויצא פרק לא סימן נ). כלומר גם שלקחתן של בלהה וזילפה לנשים קיים יעקב את מצוות אביו יצחק.

ניתן אולי לסכם ולומר שבלהה וזילפה הן אימהות האומה ונכללות בשש האימהות שבנו את עם ישראל. אך מכיוון שהן היו בנות לבן מפילגש, בהשוואה לרחל ולאה שנולדו מגבירות ההתייחסות היא שונה. זו כנראה הסיבה בגללה

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה יעקב יוצא בדרכו לחרן כדי לחפש כלה. הוא נשלח בציווי מפורש ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו ויצוהו ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען: קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך:

הפרשה ממשיכה ומתארת את קורות יעקב בדרכו וכיצד הגיע אל בית לבן כדי להתחתן ולבנות את עם ישראל – 12 השבטים. וכך, בפרשה זו מושלם מנין אבות ואימהות האומה המהווים יסוד ובנין לעם ישראל ותולדותיו.

אז כמה אבות ואימהות יש לנו? התשובה לכאורה פשוטה, שהרי כולנו שרים בליל הסדר את הפיוט הידוע "אחד מי יודע", ובו נאמר מפורשות "שלושה אבות ארבע אמהות". שלושה אבות, לכולם ברור במי מדובר – אברהם, יצחק ויעקב. אך מי הן ארבע האימהות?

היינו חושבים שהתשובה ברורה – שרה, רבקה, רחל ולאה. כך מברך כל אב את בנותיו – ישימן אלוקים כשרה ורבקה רחל ולאה. אך מסתבר שהענין אינו כה פשוט. כך למשל אומר המדרש המסביר את מקור השם קרית ארבע. ותמת שרה בקרית ארבע [כ"ג, ב] ... ולמה קורא אותה קרית ארבע? ושנקברו בה ארבע אמהות חוה שרה רבקה ולאה (ילקוט שמעוני פרשת חיי שרה רמז קב). לפי מדרש זה ארבע האימהות הן – חוה, שרה, רבקה ולאה.

אם נלך לפי פרשתנו הרי יעקב התחתן עם ארבע נשים, והן בנו את בית ישראל – אימותיהן של 12 בני יעקב, שבטי ישראל, והן. לאה ורחל, בלהה וזילפה. אם כך יש לספור שש אמהות לאומה. שרה ורבקה ואליהן מצטרפות ארבע נשותיו של יעקב.

שש אימהות נמנות גם על ידי חז"ל במדרש. כך, בתיאור הכסא שבנה שלמה המלך כתוב שהיו לו שש מעלות (מדרגות) וכך מסביר המדרש את הסיבה לשש המדרגות. שש כנגד ששה סדרי משנה, זרעים, מועד, נשים, זיקין, קדשים, ומהרות, שש כנגד ששת ימי בראשית, שש כנגד שש אמהות, שרה רבקה רחל ולאה בלהה וזלפה, (אסתר רבה (וילנא) פרשה א). ניתן אם כן למצוא מספר זה של שש אימהות גם בדברי חז"ל. גם לגבי עגלות הצב שקיבלו הלויים לצורך נשיאת המשכן, אנו מוצאים איזכור לספרם של האימהות: ויביאו את קרבנם לפני ה' שש עגלות צב [ז, ג], שש כנגד שש ערכי המשנה, שש כנגד שש אמהות שרה רבקה רחל ולאה בלהה וזלפה (ילקוט שמעוני תורה פרשת נשא רמז תשיג). המשכן שהוא כסא ה' בעולם, מקום נוכחות השכינה, נישא על ידי שש

”טבריא. משם הלכנו רחוק מיל למערה כמין כיפה. וצד של מטה פרוץ. ויש ב' כוכין מימין וג' משמאל וב' כנגד הפרוץ. ושם יוכבד ושתי כלותיה ציפורה ואלישבע והאחרים לא נודעו בשם”. עולה הרושם כי היתה מערה מוכרת, שידעו לתאר אותה, והמסורת הביאה לשם את דמויותיהן של נשים שונות. ככל שהזמן עבר הלכה הרשימה והתארכה. השל”ה הקדוש – ר' ישעיהו הלוי הורוויץ שביקר בטבריה בשנת 1621 ומאוחר יותר נקבר בה, התפלא מאד על הענין וכך כתב: **”חידוש אחד אכתוב לכם שלא הייתי יודע ולא ראיתי בשום מדרש, כי יוכבד אם משה רבינו, עליו השלום, הייתה זמן רב, ונכנסה לארץ הקדושה, וקבורתה בטבריה היא”.** ניתן אם כן לשרטט את התפתחות האתר בצורה הבאה. במאה ה – 12 הוכר המקום כקברה של יוכבד ועוד שמונה נשים אחרות שלא מזכר שמן (ר' יעקב בן נתנאל הכהן). במקביל הוכר קבר ציפורה שלא כתוב היכן היה. במקומות אחרים אנו שומעים שהוא היה באזור בארבל, בנבי שועייב או בכפר חייטים. כולם אתרים שנמצאים במרחק לא גדול. לימים התחברו הדברים ומקום הקבורה שקיבל את הכינוי 'קבר האימהות' נרשם כמקום קבורתן של יוכבד מרים וציפורה – אמא בת וכלה. שנים מאוחר יותר הובאה למקום גם דמותה של אלישבע – אשת אהרן, אף היא כלתה של יוכבד. נראה שהמקום התפתח כאתר תפילה במיוחד לנשים שבאו לשפוך שיחן על קברי נשים.

במאה 18 צורפו למקום גם בלהה וזילפה, כנראה מתוך הבנה שאם במקום קבורות צדקניות נוספות והמקום נקרא 'קבר האימהות' גם הן ראויות להיכלל ברשימה זו. ואולי פירשו בשלב מסוים את השם "כפר טוב" – כזיהוי לטבריה שטובה ראייתה. גם ארץ טוב של יפתח זוהתה כאן באזור הכנרת עוד בתקופת התלמוד ואולי מכאן חיבור הדברים. אל רשימה ארוכה וכובדת זו של נשים צורפה אביגיל, שהעדויות על כך שקבורה במקום הזה היא מאוחרת מאד. עד לפני שנתיים היה שלט במקום שצייס כי כאן קבורות: בלהה וזילפה, יוכבד ציפורה מרים אלישבע ונאביגיל. בשנה האחרונה הוסר השלט המצייין את קבורתה של מרים במקום, אולי מכיוון שהשתכנעו מדברי התורה האומרת שהיא קבורה במדבר צין.

בלהה וזילפה – אמהות האומה כחלק משש האימהות, הובאו במסורת אל המקום הנקרא בשם 'קבר האימהות'. בין אם הן קבורות שם, ובין אם לאו (שזה כנראה המקרה), קודש המקום בדמעותיהן של ישראל שבאו למקום הזה להשתטח על קברי האימהות ולשפוך שיחן לפני בורא עולם **”ויפגע במקום” – מקום בו מתפללים.**

בלהה וזילפה לא נקברו במערת המכפלה ואפילו לא מוזכר היכן נקברו.

בלהה וזילפה נעלמו מבמת ההסטוריה. איננו יודעים על פי התנ"ך היכן וכיצד מתו והיכן נקברו. בספר היובלים מסופר על מותה של בלהה **”ותשמע בלהה ביום ההוא כי אבד יוסף, ובהתאבל עליו היא מתה. בהיותה יושבת בכפר טוב”** (ספר היובלים מהד' כהנא). במהדורה המדעית המאוחרת בהוצאת יד בן צבי כתוב: **”וביום הזה שמעה בלהה כי אבד יוסף ותמות כאבלה עליו. והיא היתה יושבת בככרת אפרתה,** היכן נמצא המקום הנקרא כפר טוב איננו יודעים. סביר להניח שהוא נמצא באזור יהודה, מרחב החיים והפעילות של האבות. כך גם עולה מהתרגום במהדורה המאוחרת. כפר טוב - אולי הוא המקום הנקרא עין טב מאוחר יותר בהסטוריה, ואולי, כפי שהציע וילנאי, זהו המקום שנקרא אום – טובה, ליד רמת רחל, בין בית לחם וירושלים. מענין לראות בהקשר זה את המשך הכתוב בספר יובלים **ויקברו את בלהה ננד קבר רחל (מהד' בן צבי).**

והנה בשנת תרל"ו (1876) ביקר רבי רחמים יוסף אופלטקא בתארו את סיורו בגליל כתב: **”ולמחרת הלכנו לטבריא להתפלל על קבר האימהות, שקבלה בידם (תושבי טבריה) כי שם קבורות בלהה וזילפה יוכבד ומרים”.**

נראה כי ניתן לזהות כאן את אחד המקרים העניינים בהתפתחות תופעת קברי הצדיקים. המקום הנקרא כיום "קבר האימהות" נזכר לראשונה בשנת 1180 לספירה ע"י רבי יעקב בן נתנאל הכהן המספר על קבר ציפורה שלא מוזכר בדיוק המקום בו הוא נמצא: **”על ההר הגבוה בתוך יער, קבורה ציפורה. אריה שומר אותה. ואין אדם רשאי ליכנס לשם ולחתוך עצים מן היער. פעם אחת הלך גוי אחד, ולא חשש, בעגלה ושני מריאים, ולקח עצים וחר לביתו. בא אחריו הארי והמית אותו ושני המריאים וחזר לקיברה”.** במקביל כתב: **”שתי פרסאות עד מערת יוכבד ועימה שמונה צדקניות”.** אין הוא מזכיר מי הן אותן צדקניות. אך לאורך ההסטוריה התחברו הדברים יחד והמערה יוחסה לציפורה ויוכבד. בשלב מסוים גם מרים הוזכרה כקבורה במערה זו. זאת, למרות שמזכר בתורה בפירוש כי מרים נפטרה ונקברה במדבר צין **”ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צין בתוך ה'ראשון וישב העם בקדש ותמת שם מרים ותקבר שם”** (במדבר כ:א).. כך למשל כתב בעל 'תוצאות ארץ ישראל' בערך בשנת 1270 לספירה: **”ועל הדרך כמו מיל מטבריא מערה. שם יוכבד אם משה רבינו ומרים אחותו וציפורה אשת משה”.** בתחילת המאה ה-16 כתב רבי משה באסולה (1522)

בברכת שבת שלום ומבורך – הגי עמיצור

לקבלת הדף במייל היכנסו לקישור <https://lp.vp4.me/fw3x>